

specialeafhandling 1967 unægtelig igennem. Samtidig bør læseren være klar over, at forfatteren reelt ikke har taget hensyn til litteratur efter 1967, hvilket ikke skal beklages, men dog konstateres. Disse småindvendinger kan imidlertid på ingen måde skygge for anmelderens glæde ved at se afhandlingen publiceret. Dens præcise data er vigtige for den videre forskning; skildringen af de politiske omvæltninger 1466-69 føjer et meget spændende kapitel til dansk senmiddelalderhistorie; påvisningen af sluteffekten af den politiske krise, kongens herredømme over de danske len, er et centralt forskningsresultat. Med *Len og Magt* har vi endelig fået et nyt bidrag til Danmarks indrepolitiske historie under Christian I, det første af betydning siden Erik Arup i 1932 gav sin skildring af Christians kancelliregering og kongemagtens styrkelse, en skildring, som han endda allerede i 1904 havde trukket linierne op til i sin anmeldelse af William Christensens Dansk Statsforvaltning. Set i et videre perspektiv kan det siges, at bogen leverer et væsentligt materiale til problematikken kongemagt/aristokrati, til spørgsmålet om den senmiddelalderlige kongemagts betingelser og karakter.

Erik Ulsig

EBBE GERT RASMUSSEN: Dette gavebrev. Det politiske spil omkring den bornholmske opstand og Peder Olsens indsats i løsrivelsesværket 1658-59. Rønne, 1982. 330 s.

Dette gavebrev rummer to adskilte undersøgelser, som tilsammen kaster nyt lys over bornholmernes berømte frihedskamp og de politiske kræfter bag den.¹ De tilhørende hypoteser formuleres s. 20 således: a) den bornholmske opstand var produkt af en kongelig politik, som blev formuleret i København, og b) tilbagegivelsen af øen på arverigevilkår var resultat af målbevidste bestræbelser i hofkredse på at fremkalde en omvæltning i gældende statsret, dvs. forvandle valgrigeforfatningen til kongelig enevælde.

Værket rummer udelukkende en prøvelse af disse to påstande. Den første afprøves s. 95-267, mens den anden underkastes prøvelse s. 25-94 (sic!). I konklusionen (s. 268-82) fastslås, at undersøgelserne bekræfter

¹ Det følgende gengiver i stærkt forkortet form 1. officielle opponents indlæg ved det mundtlige forsvar den 24. maj 1985 på Københavns Universitet. Til forsvar for den filosofiske doktorgrad havde lektor Ebbe Gert Rasmussen indleveret to afhandlinger, nemlig hovedværket *Dette gavebrev* og et tillæg til dette, *Bornholm og arveriget. En oversigt*. Rønne 1985 (83 s.).

rigtigheden af begge påstande. Den bornholmske opstand må derfor fra den spæde begyndelse til øens endelige tilbagegivelse betragtes som produkt af en velbetænkt – og kynisk – kongelig manipulation, som tilsigtede dels at gøre øen til et brugeligt panteobjekt ved betalingen af lybske vareleverancer til København, dels at forberede forfatningsændringerne to år senere.

Bortset fra nogle få betragtninger af formel og historiografisk karakter vil jeg i det følgende udelukkende drøfte afprøvningen af værkets hypotese nr. 1. Hypotese nr. 2 behandles som ved det mundtlige forsvar af professor, dr. phil. Svend Ellehøj.

Over værkets ydre udformning er der ikke mange ophævelser at gøre. Teknisk set fremtræder bogen smukt, og forf. har gjort sig store anstrengelser for at forme fremstillingen i et alment tilgængeligt sprog. Disse bestræbelser må i det store hele siges at være lykkedes, selv om forf. undertiden synes at ligge under for den misforståelse, at ordrigdom, mange metaforer og stærke udtryk er det samme som folkelighed i udtryksform. Det bør også tilføjes, at noteapparatet er belastet med alt for mange – oftest helt overflødige – krydshenvisninger, som kun er egnede til at irritere læseren.

Bogens dokumentation er rimeligt fyldig og nøjagtig. På et enkelt – væsentligt – punkt er det dog gået galt. Det drejer sig om s. 87, hvor den kongelige forsikringsskrivelse af 1659 til bornholmerne dateres til den 3. maj efter de Thurah og J. A. Jørgensen.² Den tilhørende note 18 (s. 298) rummer som dokumentation en arkivhenvisning til Skaanske Registre.³ Her leder man imidlertid forgæves efter skrivelsen, som heller ikke lader sig finde i den tilsvarende tegnelsesrække. Jeg har faktisk kun været i stand til at finde den ét eneste sted i arkivmaterialet, nemlig i en afskrift i Kongehusets Arkiv.⁴ Her er den imidlertid ikke dateret 3. maj, men 3. marts 1659, hvilket – såfremt dette er den korrekte udstedelsesdato – unægtelig forrykker begivenhedsforløbet en del og samtidig fjerner grundlaget for forf.s stærkt udtrykte forargelse over kongens sendrægtighed, efter at han havde opnået, hvad han ville. – Forf. burde lige så lidt her som andre steder have stolet på sekundære oplysninger og henvisninger.

Forf., som generelt ikke ynder at sætte sit lys under en skæppe, fremfører s. 23 den ikke just beskedne påstand, at hans arbejde »i ordets

² L. de Thurah: *Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over ... Bornholm etc.* Kbh. 1756, s. 251 ff.; J. A. Jørgensen: *Bornholms Historie*. Bd. I. Rønne 1900, s. 250 ff.

³ RA. Da. Kanc., Skaanske Registre 1648-60. Bd. 6.

⁴ RA. Kongehusets Arkiv. I. Suveræniteten og Arvesuccessionen. Bornholmske Dokumenter, Indvaanernes Overgivelse og Hylding angaaende, Aar 1658, 59, 60 og 61.

egentligste forstand [er] et forsøg på at opdyrke hidtil jomfruelig jord«. Denne påstand begrundes med, at værkets teser aldrig tidligere har været formuleret og behandlet i den faglige litteratur. Med en flot håndbevægelse fejrer han dermed den ganske omfangsrige litteratur af bornholmske lokalhistorikere som M. K. Zartmann og J. Klindt og en rigshistoriker som J. A. Fridericia af bordet som ubrugelig. På dette grundlag kan han derefter hævde, at hans hypoteser udelukkende er groet i egen have.

Den arrogance, man således sporer hos forf., understreges stærkt af, at han ikke i hovedværket gør det fjerneste forsøg på at dokumentere denne summariske dom. Det sker først i tillægget, *Bornholm og arveriget. En oversigt*, som blev udarbejdet efter tilskyndelse fra bedømmelsesudvalget.

Af denne udmærkede redegørelse for opstandens historiografi fremgår det, at ingen af forf.s hypoteser faktisk er så nye og originale, som han gerne vil gøre dem til. Tanken om mulig inspiration fra København blev således allerede klart formuleret af Ludvig Holberg i 1735 (tillægget s. 16) og fulgtes senere op af Fridericia (tillægget s. 21) og Klindt (tillægget s. 34), mens idéen om det bornholmske gavebrev som løftestang for arveriget første gang blev formuleret i 1969 af den bornholmske lokalhistoriker Jørgen Klindt, som i samme forbindelse fremdrog bornholmernes supplik af 13. december 1658 som støtte for en antagelse om kongelig manipulation af den bornholmske forhandlingsdelegation (tillægget s. 36-37).

Uanset at forf.s egen tekst således ganske kraftigt dementerer hans netop citerede beskrivelse af forskningssituationen og egne fortjenester, afholder det ham dog ikke fra også i tillægget at betegne sine egne resultater som »et fundamentalt brud« med tidligere opfattelser (tillægget s. 39). Men denne påstand buldrer unægteligt noget tomt, efter at han selv foran har vist, at der er betydelige forlæg i litteraturen, og at hans dobbelthypotese ikke er så splinterny, men resultat af en lang forskningsmæssig udvikling. – Der er således ikke en væsensforskel, men blot en gradsforskel mellem forf.s hypotesedannelse og problemløsning på den ene side og den ældre forskning på den anden. Det havde klædt ham, om han fra første færd havde anerkendt dette faktum i stedet for at søge at tilsløre det. Det havde ikke gjort hans fortjenester ringere, men tværtimod givet læserne langt bedre mulighed end nu for at vurdere og værdsætte det virkeligt nye i hans resultater.

Blandt det nye i bogen er der især grund til at hæfte sig ved forf.s vægtige belæg for, at den bornholmske opstand bør betragtes i sammenhæng med de politiske begivenheder på landsplan og ikke – hvad der tidligere har været en tilbøjelighed til – som et isoleret bornholmsk fænomen. Specielt ved at fremdrage og analysere gesandten Hans

Oldelands relationer har han solidt dokumenteret, at der forud for selve opstanden lå en organiseret sammensværgelse med en nogenlunde fast opstandsplan. Dernæst har han påvist tydelige forbindelseslinier mellem regeringen i København og modstandsbevægelsen på Bornholm i ugerne forud for opstanden, hvilket bl.a. materialiserede sig i kongens åbne brev til bornholmerne af 8. november, hvori han opfordrede dem til åben modstand mod svenskestyret. Disse forhold har forf. dokumenteret ud over enhver rimelig tvivl, og han har derved på det generelle plan underbygget bogens første hovedtese.

Mere diskutabel bliver bevisførelsen straks, når forf. giver sig i kast med en mere specifik udredning af de motiver, som bevægede regeringen til at opmuntre til opstand. Han søger at forfægte den idé, at regeringens eneste motiv var, at øen skulle bruges som panteobjekt i en handel med Lübeck i et forsøg på at sikre friske forsyninger til det indesluttede København. Regeringens plan skulle i al enkelhed gå ud på at lade bornholmerne bringe øen tilbage til riget ved egen kraft for derefter at pantsætte den til Lübeck som sikkerhed for byens tilgodehavende. Dette giver i øvrigt forf. anledning til en række stærkt moraliserende betragtninger over den danske regerings kynisme og mangel på moralske skruller (s. 270).

Belæg og argumentation for denne plan findes s. 95–115, hvor der fremdrages en korrespondance mellem regeringen og den danske agent i Lübeck, Johan Pawelsen – et materiale, som for første gang bringes til anvendelse i denne sammenhæng. Det mest interessante punkt i dette forløb er en henvendelse af 3. november fra kongen til Pawelsen (jfr. s. 108), hvori kongen i forbindelse med en ordre om at intensivere forhandlingerne i Lübeck bemærkede, at såfremt bystyret skulle ønske »Borringholms land« som pantesikkerhed, ville kongen »forskafe, lefvere oc derved maintainere« øen.

Dette udsagn er umiddelbart både afslørende og entydigt. I videre sammenhæng er problemet blot, at det kongelige tilbud blev mødt med total tavshed i Lübeck, som i stedet ønskede den fornødne sikkerhed i Bergenstolden. Fornuftigvis skulle byen ikke have noget af at involvere sig i en tvivlsom handel med den danske konge om et område, som statsretligt hørte til Sverige. – Realiteten er derfor, at vi kun har dette ene kildested som belæg for forf.s motivforklaring. Tanken om Bornholm som panteobjekt blev tilsyneladende taget af dagsordenen umiddelbart efter forslagets fremsættelse. Selv om forf. anvender megen energi og mange tryksider på at forfølge ethvert tænkeligt spor i denne retning (s. 149-60, 250-67), ender de alle blindt, og undersøgelsen kaster derfor på dette punkt nok klarere lys end hidtil over regeringens anstrengelser for

at forsyne hovedstaden – men i relation til den bornholmske opstand er den af yderst beskeden interesse.

Forf. er dog – uanset det skrøbelige kildegrundlag – blevet så begejstret for sin opdagelse, at han i sin konklusion gør tanken om Bornholm som panteobjekt til opstandens hovedårsag (jfr. s. 121 og 271). Han overser derved, at han kommer til at skylde sine læsere en rimelig forklaring på, hvordan det kunne være at løsrivelsesværket blev ført til ende, selv om det på et meget tidligt tidspunkt stod klart, at planen om øen som panteobjekt var dødfødt.

Der er ingen grund til at skjule, at forf. efter min opfattelse alt for stærkt betoner dette pantsætnings-aspekt. Ganske vist synes denne tanke på et helt indledende stadium at have spillet en rolle i regeringens planer. Men fra denne konstatering og til at gøre pantsætningssagen til eneste årsag er der unægteligt et meget langt spring – for langt.

Sagen er nok, at forf. – i forståelig begejstring over den nye opdagelse – er kommet til at forveksle et foreløbigt delmotiv med helheden. Og den helhed, den bornholmske opstand efter min opfattelse kan ses i, er regeringens samlede planer for en omfattende subversiv krigsførelse i alle de afståede områder øst for Øresund. Denne nye – og for den trængte danske regering tillige billige – form for krigsførelse, som efter alt at dømme blev koordineret af rigshofmester Joachim Gersdorff, fandt også konkret udtryk i den skånske snaphanebevægelse og den abortive opstand i Malmø, som påfaldende nok i første omgang var planlagt til at skulle løbe af stabelen omtrent samtidig med den bornholmske.⁵

I en sådan kontekst giver tanken om en planlægning fra København god mening, og derved forklares tillige, hvorfor det bornholmske løsrivelsesværk løb videre, efter at den lybske motivering var definitivt bortfaldet. Eftersom forf. selv er opmærksom på denne synsvinkel (s. 280-82), kunne man nok med rimelighed have ventet en lige så grundig efterprøvelse deraf, som den lybske affære fik. Det sker imidlertid ikke. Forf. indskrænker sig til at formulere alle de i denne sammenhæng interessante spørgsmål, men afviser at gennemføre en egentlig undersøgelse med den højst besynderlige motivering, at dette »næppe kan være lokalhistorike-

⁵ Næmlig natten mellem den 9. og 10. december 1658. Ved forsvarshandlingen påpegede jeg i mere udførlig form den slående parallellitet mellem planlægningen af Malmø-opstanden og den bornholmske opstand – en parallellitet, som stærkt indikerer en koordinerende planlægning i København. Grundlaget for min helt foreløbige rekonstruktion af de skånske modstandsinitiativer var Knud Fabricius' nu stærkt forældede undersøgelse i *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*. Første Del. Kbh. 1906, s. 98-130 samt det sparsomme aktmateriale i RA (Danske kancelli og Håndskriftsamlingen). Under arbejdet hermed blev det klart, at hele dette aspekt fortjener en grundig undersøgelse, som også må omfatte det store utrykte svenske materiale.

rens opgave« (s. 282). – For det første er bogens teser på ingen måde af lokalhistorisk art, og for det andet er den grundige efterprøvelse af den lybske affære klart rigshistorisk. Motiveringen er derfor rent ud sagt uheldig, og den manglende undersøgelse af den mulige sammenhæng med de skånske modstandsbevægelser efterlader et stort hul i forf.s hypoteseafprøvelse.

Bogens påstand er, at initiativet til den bornholmske opstand udgik fra København. Derfor er det naturligvis vigtigt at kunne påvise så mange forbindelser som muligt mellem regeringen og de sammensvorne i tiden inden opstanden. I denne henseende spiller den fortjenstfulde fremdragelse og analyse af kancellisekretær Hans Oldelands relationer en vigtig rolle i bogens argumentation (s. 161-228).

Hans Oldeland blev af regeringen i slutningen af november sendt af sted på gesandtskabsrejse til Rusland; men på grund af hårdt vejr måtte gesandtens lille eskadre i ni dage omkring månedsskiftet november/december ligge underdrejet ud for Rønne. Under dette ophold blev Oldeland kontaktet af repræsentanter for den bornholmske modstandsbevægelse, som han tilstillede et opmuntringsbrev – en kohortationssskrivelse, som forf. benævner den. Desuden beskrev Oldeland i to indberetninger til regeringen (af 11. december 1658 og 12. oktober 1659) sit møde med de bornholmske sammensvorne.

Ikke mindst på dette punkt bringer bogen megen ny, værdifuld indsigt i den bornholmske opstands forhistorie. Disse fortjenester udelukker dog ikke, at der alligevel må rettes alvorlige indvendinger mod forf.s brug af den Oldeland'ske kontakt som endnu et indicium for, at opstanden blev styret og planlagt af regeringen i København. Som grundlag for denne tolkning benytter forf. tre argumenter: 1) Oldeland var officiel regeringsudsending (s. 162, 199, 271-72), 2) Oldelands kohortationssskrivelse forudsatte kendskab til og lå i direkte forlængelse af kongens opfordring af 8. november til oprør (s. 209-14) og 3) kohortationssskrivelsen var afgørende for tidspunktet for opstandens iværksættelse (s. 214, 228).

Det første argument om Oldelands officielle status i forhold til de sammensvorne på Bornholm holder simpelthen ikke. Forf. påviser selv, at Oldeland ikke af regeringen havde fået pålagt at agere kontaktmand til bornholmerne. Eskadrens underdrejning i de bornholmske farvande var uforudset og ufrivillig og hans kontakt med modstandsbevægelsen derfor tilfældig og improviseret. Dette er i øvrigt også stedvis (s. 162, 208-09, 214) forf.s synspunkt, hvilket bringer ham til (s. 208-09, 214) at gå stærkt i rette med gesandten for hans ubesindige og egenmægtige optræden. Eftersom forf. således vekselvis hævder begge – indbyrdes uforenelige – synspunkter, kuldsejler argumentationen. Ved omhyggelig analyse af

Oldelands instruks og hans relationer har forf. dokumenteret, at gesandens kontakt med sammensværgelsen var tilfældig, improviseret og privat. Argument nr. 1 er derfor uforeneligt med forf.s egen analyse.

Det andet argument – »at Oldelands skriftlige henvendelse til bornholmerne klart synes at forudsætte et rimeligt kendskab til det kongelige budskab så få uger i forvejen« (s. 213-14) – baseres på en sammenlignende analyse af de to aktstykker (s. 209-14). Denne giver dog efter mit skøn intet som helst holdepunkt for at antage nogen form for familieskab mellem de to skrivelser, hvorfor jeg heller ikke kan godtage forsøget på ad denne vej at underbygge antagelsen om et mere eller mindre koordineret regeringsinitiativ. Derom var der på ingen måde tale; Oldeland handlede i denne sag som en glad amatør og ikke som professionel diplomat på den danske regerings vegne. Han var da også forsigtig nok til ikke at underskrive sin henvendelse med navn og officiel status. Han undertegnede sig blot med det kryptiske, »Eders ubekjendte dog well affectionerede wehn«.

Det tredje argument gik ud på, at Oldelands intervention var afgørende for opstandstidspunktet, dels fordi han i sin indberetning til København kunne berette om en velforberedt modstandsbevægelse, hvilket skulle have udløst grønt lys fra regeringen, dels fordi kohortationsskrivelsen skulle have givet bornholmerne det indtryk, at den danske regering ønskede handling her og nu. Til det første er at indvende, at Oldelands indberetning var dateret Danzig den 11. december – tre dage efter opstandens start. Hvordan skulle den dog kunne have påvirket den danske regerings dispositioner i dagene op til den 8. december? Til det andet må bemærkes, at det beror på en fejlfortolkning af kohortationsskrivelsens indhold: Oldeland lod på intet tidspunkt forstå, at han tegnede den danske regering, og han opfordrede i skrivelsen ikke til oprør, men stillede befrielse med hjælp udefra i udsigt. Oldeland søgte med andre ord i bevidst uforpligtende vendinger at medgive bornholmerne et par hårdt tiltrængte opmuntrende ord uden at love noget og uden at opfordre til noget. Det tredje argumentationsled savner derfor – som de øvrige – det fornødne analytiske grundlag.

Konklusionen er derfor, at Oldeland-affæren – afsnittets øvrige fortjener ufortalt – på ingen måde bidrager til at styrke antagelsen om en løbende, organisk forbindelse mellem regering og oprørere, således som tesen lød. Dertil er bestemmelsen af Oldelands status for uklar og gesandens mulige stilling som redskab for en målrettet kongelig politik for udokumenteret. Tidspunktet for opstandens iværksættelse var snarere bestemt af rent lokale faktorer som den tilstundende skattetermin og rygterne om snarlig forstærkning af den svenske garnison.

I værkets slutning kaster forf. sig ind i den gamle diskussion om, hvem der kunne fortjene prædikatet »Bornholms befrier« (s. 242-48). I betragtning af den ældre historieskrivnings tilbøjelighed til heltedyrkelse er det nok ganske naturligt, uanset at forf. s. 244 betegner løsrivelsesværket som et udpræget holdarbejde.

Bogens helt – for en sådan er der – er ikke Jens Kofoed eller Povl Ancher, hvis navne oftest har været fremført i den ældre litteratur, men Hasleborgmesteren, senere landsdommer Peder Olsen. Det fremgår allerede af bogens undertitel, og s. 272 konkluderer forf.: »Hvis nogen bornholmer fortjener hædersbetegnelsen »Bornholms befrier«, er det så sandelig Peder Olsen«. S. 200 fastslår han endda: »At hævde andet [end at Peder Olsen var sammensværgelsens ubestridte lederskikkelse] på grundlag af det forhåndenværende kildegrundlag vil ganske enkelt være uhæderligt«.

Med risiko for at blive betegnet som uhæderlig vil jeg tillade mig at sætte et stort spørgsmålstegn ved denne konklusion – af en række grunde. For det første er afvisningen af de ældre opfattelser (s. 244-46) summarisk og mangelfuldt argumenteret. For det andet gør forf. sig skyldig i en kraftig overfortolkning af Oldelands indberetning af 11. december, som er hans hovedkilde til den nye opfattelse. Ganske vist viser denne samtidige andenhåndsberetning, at Olsen var tiltænkt en vigtig funktion i opstanden; men for at komme derfra og til konklusionen om den ubestridte lederskikkelse må forf. supplere sin analyse med det højst tvivlsomme argument, at hele forhandlingsforløbet med Oldeland formede sig på en sådan måde, at kun Peder Olsen kunne have stået bag. Argumentet, som på denne måde bliver en ringslutning, bygger derfor på forf.s helt uverificerbare forhåndskendskab til Olsens personlighed. For det tredje og sidste afslører forf.s egen rekonstruktion af selve opstandsforløbet (s. 230-38) – uanset at han fortolker det anderledes – at Olsen ikke blot synes at have svigtet på et afgørende punkt i forløbet (det lykkedes ham ikke som planlagt at lokke Prinzenskiöld i baghold), men tillige holdt en yderst lav profil i opstandens kritiske faser. Først da det hele var så godt som overstået, dukkede han atter op på arenaen. – Forf.s forklaring om, at dette måtte skyldes, at Olsen som opstandens koordinator måtte forblive i sit »taktiske hovedkvarter«, Hasle borgmestergård, kan ikke tages alvorligt alene af den grund, at vi savner enhver dokumentation for, at der udgik nogen form for koordinerende virksomhed fra Hasle borgmestergård. Forklaringen er derfor grundet på ren fiktion.

Det har ikke været meningen med disse bemærkninger at anfægte, at Peder Olsen havde en betydende rolle i løsrivelsesværket. Den er ganske

veldokumenteret. Hensigten har været at påpege de åbenlyse farer ved en metodik som den her benyttede, der først og fremmest betjener sig af indlevelse i Olsens personlighed som fortolkningsredskab. Når forf. ikke kan bringe sin læser til at dele denne forhåndsopfattelse, falder hele hans konstruktion til jorden. Med en sådan metodik fjerner vi os hastigt fra gængs videnskabelighed og nærmer os troens verden. I forholdet til Peder Olsen kommer forf. betænkeligt nær den grænse, hvor videnskaben hører op, og hagiografien begynder. – Det må derfor stadig betragtes som et åbent spørgsmål, hvem der var opstandens egentlige leder – hvis der overhovedet var en sådan.

Uanset at der som vist kan være visse – også alvorlige – indvendinger at gøre især mod forf.s praktisering af den historiske metodik, skal det på ingen måde skjules, at værket rummer mange gode kvaliteter. Bedre og med større konsekvens end alle forgængere er det således lykkedes forf. at sætte opstanden ind i et tankevækkende rigshistorisk perspektiv, hvorved der åbnes mange nye undersøgelsesflader. Værket har tillige det store fortrin, at det er en tesis i god, gammeldags forstand. Bogen er bygget op om to klart formulerede hypoteser, som afprøves systematisk. Da disse hypoteser ikke blot opfylder ethvert rimeligt væsentlighedskriterium, men tillige åbner nye forskningsmæssige perspektiver, kan man næppe med rimelighed forlange stort mere af en solid disputats.

Knud J. V. Jespersen

Ebbe Gert Rasmussens afhandling *Dette gavebrev* er ikke skrevet med henblik på forsvar for doktorgraden.¹ Den karakteriserer gang på gang sig selv som et lokalhistorisk arbejde og anvender udtryk som »vor ø«, »vor landsdel«. Bogens overordnede formål er ifølge forf. (s. 24) at skabe rigere høst for den fremtidige 1658-forskning vedrørende Bornholm, den er skrevet af en bornholmer og henvender sig primært til bornholmere. Den har sine helte, nærmere bestemt to. Den ene er Peder Olsen, borgmester i Hasle, der fremhæves fremfor andre som den bornholmske sammensværgelses ledende kraft. Den anden er et kollektiv, nemlig den bornholmske befolkning, som forf. har stor sympati for (se f.eks. s. 35). Afhandlingen er også skrevet på en måde, der afviger fra de sædvanlige normer for disputatser. Den giver sig tid til omhyggelige forklaringer, hvad der utvivlsomt har et pædagogisk formål. Den viger ikke tilbage for

¹ Denne del af anmeldelsen gengiver i forkortet form hovedpunkterne i anden officielle opposition ved afhandlingens forsvar på Københavns universitet den 24. maj 1985.

gentagelser, hvad der med lidt god vilje også kan tilskrives pædagogiske bestræbelser. Om den betydelige ordrigdom også kan kaldes pædagogisk, er nok mere tvivlsomt. Der findes sider i afhandlingen, hvor indholdet i alt væsentligt er forf.s personlige refleksioner uden egentlig dækning i kildematerialet (f. eks. s. 71).

Alt dette forhindrer dog ikke, at *Dette gavebrev* opfylder de krav, der må stilles til en disputats. Den utilstrækkelige redegørelse for tidligere forskning er der rådet bod på ved udarbejdelsen af oversigten *Bornholm og arveriget*, der også indeholder et afsnit om forskningens opfattelse af forholdet mellem arverige og enevælde. Afhandlingen udmærker sig – mere end mange disputats – ved klart opstillede teser. Tesen om Peder Olsen som oprørets egentlige leder er allerede nævnt. Nok så interessante er i mine øjne de teser, der sætter de bornholmske begivenheder ind i en rigshistorisk sammenhæng: 1) Spørgsmålet om forbindelse mellem Frederik III's henvendelse til Lübeck og til bornholmerne i november 1658, 2) Spørgsmålet om forholdet mellem bornholmernes supplik af 13. december og det endelige gavebrev af 29. december 1658 og 3) Spørgsmålet om Bornholms statsretlige stilling indenfor riget i den følgende tid.

Forf. har understreget sit arbejdes videnskabelige karakter ved en række kildekritiske analyser af forskellige vigtige dokumenter med det formål at påvise indbyrdes afhængighed. Mere end disse analyser vil jeg dog fremhæve forf.s iagttagelse af hidtil oversete sammenhænge og fremdragelse af hidtil ubenyttet kildemateriale som den danske regerings skrivelser til den danske agent i Lübeck Johan Pawelsen og til Lübecks magistrat, arkivalier vedrørende den svenske virksomhed i Lübeck samt den danske gesandt Hans Oldelands indberetning fra Danzig af 11. december 1658.

Dette gavebrev er en fortsættelse og afrunding af forf.s tidligere studier vedrørende Bornholm 1658: *Begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen 1658* (1967), *Kilder til Bornholm 1658* (1972) – som er nyttig at have ved hånden under læsningen af *Dette gavebrev* – samt en række mindre afhandlinger i *Bornholmske Samlinger*, hvoraf jeg kun skal nævne *Hans Oldelands forhandlinger med bornholmerne 1658* (1980). Under dette mangeårige arbejde er der sket visse forskydninger i forf.s opfattelse af begivenhederne, hvad der på ingen måde bør lægges ham til last, men tværimod regnes for en fortjeneste, der vidner om åbenhed overfor nye mulige løsninger af problemerne.

Et af afhandlingens hovedformål er som nævnt at belyse forholdet mellem bornholmernes supplik og det endelige gavebrev. Den originale supplik af 13. december 1658 eksisterer tilsyneladende ikke mere, men en afskrift i Rigsarkivets håndskriftsamling er fremdraget af J. Klindt-

Jensen og aftrykt i forf.s *Kilder*, s. 151-154. Gavebrevets original er derimod bevaret i Kongehusets Arkiv i Rigsarkivet og aftrykt i *Kilder*, s. 155-156. Brevets sidste side med underskrifterne er gengivet i faksimile sammesteds, s. 157 og i *Dette gavebrev*, s. 41. Påfaldende nok savner originalen nøjagtig datering, men der kan ikke godt være tvivl om, at datoen er 29. december, som det fremgår af kongens bekræftelsesbrev samme dag og af de bornholmske stænders senere godkendelsesbreve.

Underskriverne på gavebrevet er ikke de samme som på supplikken, hvad forf. opfatter som en »udrensning« af ikke-aktive underskrivere, der måtte være utilfredsstillende for Frederik III (s. 43 og 65). I sin argumentation for denne forklaring inddrager forf. en fortegnelse af 29. december 1658 over de vigtigste deltagere i den bornholmske opstand, underskrevet af Peder Olsen (*Kilder*, s. 149-151). På denne fortegnelse finder han gavebrevsunderskriverne, dog med undtagelse af Peder Jensen og Morten Nielsen, hvis aktive indsats også i øvrigt er ukendt, selv om den omstændighed, at Peder Jensen hørte med til kredsen af bornholmere, der modtog kongelige gunstbevisninger i slutningen af december, tyder på, at han havde indlagt sig fortjeneste. Men når de øvrige underskrivere var aktive, var Peder Jensen og Morten Nielsen det vel også, mener forf. – hvorfor skulle de ellers underskrive? (s. 42). Denne argumentation er ikke fri for at have karakter af en ringslutning.

I et andet tilfælde er der tale om en fejlslæsning af en underskrift, idet provsten Jens Lauridsen Malmø, som forf. (s. 40) betegner som den eneste gavebrevsunderskriver ved siden af Peder Olsen, der genfindes på supplikken, slet ikke har undertegnet gavebrevet. Det har til gengæld Hans Larsøn, som sikkert må identificeres med skipper Hans Laurszönn, der er optaget som nr. 13 på Peder Olsens fortegnelse over aktive i opstanden, og hvis underskrift på gavebrevet altså styrker forf.s tese om, at dette var en kreds af aktive – provsten er ikke med på Peder Olsens liste.

Helt logisk er forf.s slutning (s. 44), at underskriverne på gavebrevet var til stede i København, og formentlig er det også forklaringen på udvalget af navne: Det var simpelthen delegationens medlemmer, som altså i overvejende grad havde været aktive i opstanden. Gavebrevets egen tekst (s. 56) lader dog forstå, at det ikke gjaldt dem alle: »Wi underschrefne, som nu ere her neruerende tilstede, som samme land med hafuer werit at winde och tage ... och wi andre fuldmegtige paa woris egne, och paa gandsche Boringsholms lands indbygeris, geistlige och werdsligis wegne«. Det afgørende i sammenhængen var indlysende nok, at underskriverne optrådte som befuldmægtigede for den bornholmske befolkning.

Gavebrevet er udfærdiget af en skriverhånd, som næppe har tilhørt nogen af de bornholmske delegerede, men snarest en af kongens skrivere, som forf. vil henføre til kongens eget kammer (s. 37), hvad der ikke er meget sandsynligt. Forf. foretager en indgående sammenligning mellem gavebrevet og supplikken og når til det resultat, at gavebrevets forfatter har benyttet supplikken som kilde, hvilket jeg ikke skal bestride. De mange paralleltryk viser vidtgående indholdsmæssig overensstemmelse mellem de to aktstykker, men egentlige verbale overensstemmelser er til gengæld sjældne – den bedste er »forleden vinter« (s. 46). Om formel afhængighed er der altså så godt som ikke tale, tværtimod gør gavebrevets forfatter sig tilsyneladende umage for at anvende andre udtryk end supplikken.

Vigtigst er dog den indholdsmæssige forskel mellem supplik og gavebrev. Forf. fremhæver (s. 35f.), at supplikken udtrykker bornholmernes ønske om, at de »lige som tilforn« måtte være under kongens protektion og nyde deres gode danske love og privilegier. I gavebrevet er dette »konservative« program afløst af et »progressivt« (s. 55): »Programmet om den arvelige – og dermed rent faktisk enevældige, absolutte – fyrstemagt«. Det er rimeligt med forf. at betragte denne afgørende forskel som udtryk for en bevidst kongelig politik, omend han nok overdriber tilsidesættelsen af rigsrådet. At Frederik III ved denne lejlighed satte sig ud over sin håndfæstning kan dog ikke betvivles, og det må undre, at forf. i omtalen af denne (s. 59) ikke inddrager § 3, der ved sin omtale af ny- og generhvervede landområders statsretlige stilling som dele af Danmarks rige og under Danmarks krone må siges at være den mest relevante i denne forbindelse og da også er fremhævet af Fridericia.²

Forf. er tilbøjelig til at betragte Bornholms overdragelse til Frederik III som en forløber for enevældens indførelse i kongeriget 1660. Hans anvendelse af de statsretlige begreber er dog noget lemfældig. Om ændringen af Slesvigs stilling i 1658 siger han (s. 63), at »de kongelige dele af hertugdømmet Slesvig blev arvelige indenfor kongefamilien«, og synes at sætte lighedstegn mellem dette og det egentlige nye, nemlig Frederik III's erhvervelse af suverænitet over den kongelige del af Slesvig. De bornholmske begivenheder repræsenterer en ny fase »i den ubønhørlige udvikling frem mod indførelse af arveregering – og dermed enevælde – også i det egentlige Danmark. De indebærer nemlig, at kongen nu yderligere blev suveræn i en del af kongeriget«.

Gavebrevet udtaler imidlertid, at Bornholm overdrages kongen og hans arvinger »for euindelig arff och eiendomb at følge« (s. 57), og i det

² Historisk Tidsskrift 5. rk. VI, 1886-87, s. 727.

bornholmske stændermødes bekræftelsesbrev af 19. januar 1659 hedder det tilsvarende, at øen er overdraget kongen og hans arvinger »til egen fri arff och eigendom af følge« (s. 80 og 82).³ Tilsvarende udtryk vil man lede forgæves efter i aktstykkerne vedrørende enevældens indførelse i kongeriget 1660-61. Frederik III modtog først arvelig og derefter enevældig kongemagt, men han fik på intet tidspunkt indrømmet ejendomsret til Danmark.

Ludvig Holberg konkluderer i sin Danmarkshistorie, at bornholmerne overgav kongen landet »til arv og eiendom, saa at samme øe fra den tid blev anseet som et arveligt og patrimonial gods det kongelige huus tilhørende«, og i samme anledning skriver han: »og er det merkeligt, at Hans Majestet udi samme brev (af 3. maj 1659) siger, at Borringholm af indbyggerne er blevet ham foræret, saa at han anseer denne gierning som en gave«.⁴ Dette turde være en aldeles præcis beskrivelse af Bornholms statsretlige status efter overdragelsen 1658, og hermed er det også forklaret, at øen nød den ære at få sit våben, en drage, optaget særskilt i det danske rigsvåben, ikke blot blandt de kredsstillede skjolde på specier fra Frederik III's tid, men også så prominente steder som på Christian V's kroningssværd, Frederik IV's rytterstatuette og marmorværelsets loft på Rosenborg.⁵

Svend Ellehøj

ELSE KAI SASS: Lykkens Tempel. Et maleri af Nicolai Abildgaard. With a Summary in English. København, Christian Ejlers' Forlag, 1986. 323 s. 348 kr.

I dette underholdende essay, der ledsages af et ødselt billedstof, fremlægger forf. alt, hvad hun med beundringsværdig flid gennem en længere årrække har søgt og fundet til belysning i meget bred forstand af Abildgaards berømte kaminskærm fra 1785 på Frederiksborg. Det er i sin

³ Forf.s forargelse (s. 84) over, at bekræftelsesbrevet tildeler adelen og frimændene den ledende rolle i begivenhederne, synes udelukkende baseret på, at han anvender disses udfærdigelse som kilde. Der var fire andre udfærdigelser (s. 75f.).

⁴ Ludvig Holberg: *Dannemarks Riges Historie*, udg. af J. Levin, III, 1856, s. 228f. Holberg anvender tydeligt nok ordet »merkeligt« i betydningen »bemærkelsesværdigt« og undrer sig aldeles ikke, som Ebbe Gert Rasmussen mener i *Bornholm og arveriget*, s. 17. Dateringen af kongens brev til 3. maj 1659 genfindes i den senere litteratur om emnet, men skal formentlig ændres til 3. marts, jvf. Knud J. V. Jespersen ovf.

⁵ Poul Brede Grandjean: *Det danske Rigsvåben*, 1926, s. 153f. Grandjean forstår ikke grunden til optagelsen i rigsvåbenet af Bornholms våben.